

CUPRINS

INTRODUCERE	8
SPAȚII DIN JURUL ARDEALULUI	13
Maramureș – În mijlocul pădurilor	15
Spațiul natural.....	15
Structura antropogenă	20
Moldova (Moldova și Basarabia) – În sfera stepei nord-pontice	25
Spațiul natural.....	26
Extinderea habitatului în secolele IX–XIII.....	30
Întemeierea voievodatului Moldova („Descălecatul”)	52
Dunărea de Jos (Paristrion al Imperiului Bizantin).....	55
Țara Românească (Muntenia și Oltenia) – Extremitatea vestică a stepei	57
Spațiul natural.....	57
Cadrul istoric	60
Descoperiri și mărturii arheologice	64
Banat și Crișana – Partea estică a bazinului Tisei cu Pusta Mare	79
Structurarea spațiului natural.....	79
Evoluția politică.....	83
Prisăci și străji.....	93
Structurarea.....	98
ARDEALUL	117
Spațiul natural protejat de munți	119
Înălțime și forme de relief.....	119
Caracteristici climatice	121
Vegetația.....	126
Raporturi de putere	133
Cadrul general.....	133
Zonele Ardealului	140
Comunități culturale	153
Generalități	153
Românii din nordul Ardealului.....	154
Românii din Munții Apuseni	155
Românii din Carpații Meridionali și din depresiunile aferente.....	156
Slavii.....	177
Maghiarii	179
Secuii	182
Alte popoare ajutătoare.....	187

Primele așezări ale „oaspeților” din vestul Europei.....	192
Așezări de oaspeți în sudul Ardealului	193
Oaspeții în nordul Ardealului	201
Delimitări și prisăci	205
Bazinul Ardealului.....	205
Prisăcile din Carpați.....	229
Imaginea de ansamblu	238
Unități teritoriale.....	243
Structura politico-administrativă	243
Structura ecleziastică	254
Imaginea generală.....	267
Ansamblul spațial	267
Structurarea	268
ANEXE	273
Bibliografie și prescurtări bibliografice.....	275
Lista ilustrațiilor	281
Proveniența ilustrațiilor	285

INTRODUCERE*

În ciuda existenței populației indigene, în Evul Mediu timpuriu, nomazii stepelor euroasiatice au pătruns în spațiul analizat și au devenit, temporar, un element determinant al acestuia; au fost războinici pecenegi, maghiari, cumani, uzi, mongoli și alții. Odată cu creșterea populației, ei au devenit sedentari iar unificarea spațiilor și a caracterului oamenilor, cu progrese și regrese, a devenit peste secole o caracteristică importantă a spațiului sud-est european, mai ales al spațiului românesc actual.

Contopirea treptată a avut loc, mai ales, sub influența culturii bizantine și central-europene. Ardealul și spațiul lui înconjurător apare, astfel, ca o sinteză de regiuni și culturi ale Europei. Este locul în care existau vechi legături cu Balcanii, spațiul slav și Europa Centrală și de vest. Aceste legături nu sunt întâmplătoare. Împreună cu zonele înconjurătoare, aparținând tot României, spațiul sud-est european a format o zonă de tranziție.

Ardealul se găsește în mijlocul triunghiului dintre Viena, Istanbul și Kiev; Sibiul este situat la 620 km de Viena, 650 km de Istanbul și 680 km de Kiev. După cum arată imaginea de pe copertă, bazinul dintre lanțurile Carpaților formează o insulă verde între stepe, respectiv silvostepa nord-pontică, la est, și cea panonică, la vest (fig. 1). Deși spațiile distincte ale acestei regiuni sunt situate în zona climatică temperată, ele prezintă o serie de caracteristici diferite față de zonele înconjurătoare – mai ales din punct de vedere cultural. Ele au format dintotdeauna un punct nodal în cadrul Europei de sud-est. Astfel, au existat felurite interacțiuni (fig. 2), care i-au determinat esențial caracteristicile.

➤ Maramureșul (A), la nord de Transilvania, separat de șesurile Poloniei prin Carpații Păduroși, până în Evul Mediu acoperite în mare parte de codri. Micul bazin izolat de pe cursul superior al Tisei ne aduce aminte de vremuri mai vechi, când Europa era acoperită în cea mai mare parte de păduri.

➤ La est de Carpați, teritoriul Moldovei medievale (B) trece dinspre munte în stepa nord-pontică, un teritoriu deschis spre est (fig. 196), în care au năvălit timp îndelungat migratorii din Asia și Europa de Est; abia la sfârșitul Evului Mediu, sub influența Rusiei Kieviene, a fost posibilă aici formarea unei culturi indigene, în care s-a diminuat, treptat, influența migratorilor.

➤ La sud de Ardeal, în Țara Românească (C) stepa estică se prelungea în Bărăgan, însă mai la vest, și-a modificat progresiv caracterul, formând, oarecum, un golf între Carpați și munții Balcani. Pornind de la regiunea colinară subcarpatică, s-a format un spațiu cultural distinct, aflat sub influența Bizanțului și a Imperiului Bulgar cu componentele sale vlahe, pe care și-a pus amprenta, în mare măsură, o populație sedentară.

* Prezența lucrare se bazează pe studii efectuate între anii 1971–2011 în cadrul Institutului de Cercetări Socio-Umane, Sibiu.

➤ La vest de Ardeal, spre Bazinul Carpatic, Crișana și Banatul (D) constituia silvostepa din Câmpia Tisei, alt spațiu puternic disputat, care se afla, deja înainte de anul 900, în sfera de confluență și conflict a unor „mari puteri”. Migratorii maghiari, pătrunși în acest spațiu, au fost însă nevoiți să renunțe treptat la nomadism; după bătălia pierdută în anul 955, în fața Imperiului Franc de Est, au fost influențați tot mai mult de cultura Europei Centrale și de Vest.

➤ Ardealul (E) s-a dezvoltat între aceste teritorii distincte, care se deosebeau, atât prin condițiile geografice, cât și prin influențele externe. (Evităm termenul „Transilvania” deoarece aceasta cuprinde și Crișana, respectiv Banatul.)

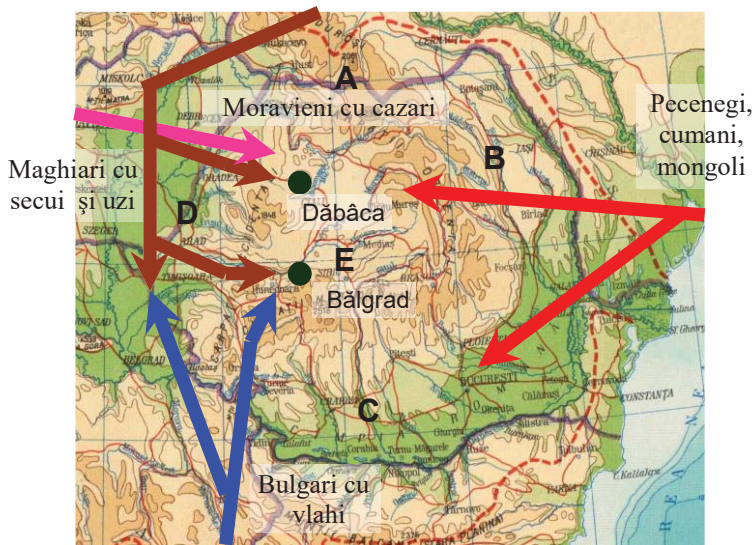


Fig. 2. Ardealul și spațiul lui înconjurător, cu pătrunderea potențialelor puteri
1 : 1.000.000

Pe trei laturi, spre nord, est și sud, Ardealul era mărginit de lanțurile muntoase înalte ale Carpaților, care limitau legătura cu spațiile înconjurătoare. Cea mai pronunțată era izolarea inițială, față de Moldova. Din cauza numărului mare de lanțuri muntoase, succesive paralele, pasurile din Carpații Orientali, care făceau legătura dintre Ardeal și Moldova, ale căror cote de altitudine depășesc 1000 m, erau anevoios de trecut. În Evul Mediu, trecerile erau controlate de diferite popoare ajutătoare ale maghiarilor, bunăoară de secui și uzi, fapt ce limita interferențele. Cu totul alta era situația în cazul Carpaților Meridionali. Deși crestele lor au o înălțime vădit mai mare, păstorii români erau stăpânii munților; prin urmare, legăturile dintre fâșia sudică a Ardealului și nordul Țării Românești au fost destul de strânse. Hotărâtoare pentru istoria bazinului din arcu carpat, a fost latura vestică. Depresiunea Hațegului le-a oferit bulgarilor o trecere avantajoasă spre zăcămintele Transilvaniei iar munții din vestul Ardealului au facilitat o legătură lesnicioasă cu Câmpia Tisei: peste Podișul Someșean și prin defileul Mureșului. Pe aceste două rute, maghiarii și popoarele lor ajutătoare au pătruns în Ardeal, stabilind, totodată, o legătură strânsă între acesta și Câmpia Pannonică.

Datorită zăcămintelor valoroase de sare și a legăturilor avantajoase spre vest, încă din sec. al IX-lea, marile puteri ale Evului Mediu timpuriu – Primul Țarat Bulgar și Moravia Mare – și-au manifestat interesele față de Transilvania. Odată cu creșterea populației și cu înmulțirea posibilităților pentru maghiari, după pătrunderea lor în Bazinul Carpatic, la sfârșitul secolului al IX-lea, a crescut și interesul lor pentru țara „de dincolo de pădure”, mai cu seamă după înfrângerea dezastruoasă pe care au suferit-o în anul 955 în vest, pe Lechfeld, lângă Augsburg.

În bazinul din arcul carpatic, terenul urca ușor, de la vest spre est. În linii mari, aceasta a condiționat modul de răspândire a populației. În vremuri în care numărul de locuitori era scăzut, zonele mai populate se aflau, cu precădere, în vest, unde se găseau valoroase zăcămintele de sare și unde existau avantaje climatice. Odată cu creșterea populației, regiunile locuite mai intens s-au extins spre estul mai rar locuit.

În conflict cu populația indigenă au pătruns, bunăoară, în Ardeal, maghiarii din Câmpia Tisei. Întocmai ca inelele anuale ale unui pom, pot fi urmărite, în unele locuri, etapele de luare în stăpânire a provinciei, și anume din vest până în estul bazinului transilvănean, proces la care maghiarii s-au folosit, în mare măsură, de popoarele lor ajutătoare. De asemenea, prin colonizări ulterioare – cum a fost cea a sașilor – și prin reglementările necesare în domeniul politic și ecleziastic, s-a ajuns acolo la o structură coerentă, care a influențat, pe termen lung, caracterul zonal. Potrivit statutului juridic și al stadiului de dezvoltare a fiecărei grupe de populație și a spațiilor lor aferente, existau caracteristici diferite, de la regiune la regiune.

Prezenta lucrare de istorie a habitatului încearcă să urmărească aceste elemente și să evidențieze geneza și particularitatea spațiului cultural sud-est european, demers în care o să evităm, pe cât posibil, aprofundarea aspectelor istorice. În același timp, lucrarea respectă anumite limite cronologice. Dincolo de mărturiile arheologice, cercetările încep cu știrile concrete despre Câmpia Tisei – bunăoară, în contextul confruntărilor dintre marile puteri locale de la sfârșitul primului mileniu: maghiarii și bulgarii. Concentrându-ne asupra fenomenelor de istorie a habitatului – și, deci, asupra prefacerilor esențiale – analiza se încheie cu perioada în care situația din diferitele regiuni analizate s-a echilibrat, în fine, cu formarea principatului moldovenesc, după mijlocul secolului al XIV-lea.

Istoria Ardealului și a regiunilor învecinate este tratată în multe publicații; și în cadrul unor tratate de istorie generală a României, ea reprezintă o parte importantă a acestor lucrări. În comparație cu volumul de față, este vorba mai ales de perspective diferite asupra trecutului. În lucrările generale sunt tratate, cu precădere, structuri politice, sociale și economice, care constituie pentru istoria habitatului doar aspecte generale ale dezvoltării, chiar dacă ele reprezintă explicații pentru diferite fenomene.

S-a putut porni, însă, foarte bine, de la diferitele lucrări referitoare la anumite zone. Din punctul de vedere al istoriei habitatului, sunt importante, mai ales „Hărțile de ansamblu” ale „Atlasului istoric și etnografic al Ardealului”¹, precum și de la vederile aeriene de pe Google Earth, însă a fost nevoie și de utilizarea unor lucrări generale de sinteză. S-a putut apela doar în mică măsură la literatura esențială și la sinteze parțiale. Pentru Transilvania, trebuie amintite volumele lui Ștefan Pascu și Otto Mittelstrass². În cazul Maramureșului, există lucrarea valoroasă a lui Radu Popa³, iar în cazul Moldovei, mai ales, volumul lui Victor Spinei, precum și o serie de studii ale Renatei Möhlenkamp⁴. În final, pentru Țara Românească, s-a putut apela la teza de doctorat a lui Adrian Ioniță⁵. La acestea, se adaugă vasta literatură de specialitate, românească și maghiară, cum ar fi lucrările lui Gyula Kristó⁶.

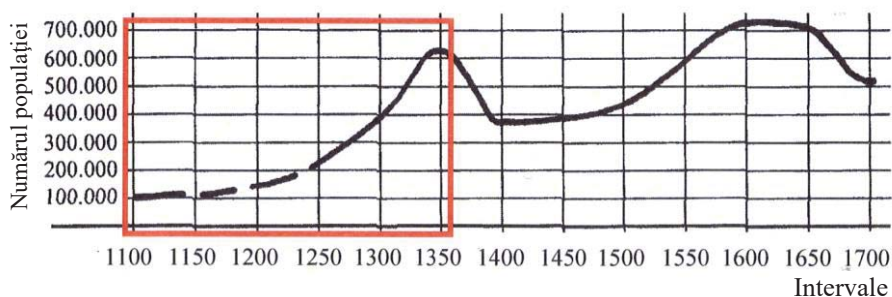


Fig. 3. Evoluția generală a populației din Ardeal⁷
Câmpul marcat cu roșu este important în contextul lucrării de față

O analiză laborioasă a dezvoltării populației, fără de care nu pot fi înțelese și urmărite evoluțiile istorice ale habitatului, oferă punctul de plecare al cercetărilor de față. Argumentația detaliată a constatărilor pe care aceasta le cuprinde nu poate fi, însă, repetată aici, deși se ține cont, în permanență, de rezultatele lor. Întocmai ca în spațiul central-european trebuie pornit, în principiu, de la valori foarte mici pentru populația unei epoci timpurii, precum și de la o creștere semnificativă pentru faza „extinderii habitatului”. În această evoluție un moment crucial la constituie Moartea Neagră (epidemia de Ciumă de la mijlocul secolului al XIV-lea) și, mai târziu, o nouă scădere a populației la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea (fig. 3).

¹ CH. HERMANN, O. MITTELSTRASS, K. NIEDERMAIER, *Historisch-landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen* [Atlas istoriico-geografic la Ardealului].

² ȘT. PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, I; O. MITTELSTRASS, *Beiträge zur Siedlungsgeschichte Siebenbürgens im Mittelalter* [Contribuții la istoria habitatului Transilvaniei în Evul Mediu].

³ R. POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*.

⁴ V. SPINEI, *Moldova în secolele XI-XIV*; R. MÖHLENKAMP, *Die Entstehung und Entwicklung der mittelalterlichen moldauischen Städte bis Ende des 16. Jahrhunderts* [Formarea și evoluția orașelor moldovene până la sfârșitul sec. XVII].

⁵ A. IONIȚĂ, *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunăre*.

⁶ KRISTÓ G., *Ardealul timpuriu*.

⁷ După P. NIEDERMAIER, *Habitatul medieval în Transilvania*, p. 89-148; puncte de reper concrete pentru parametrii diagramei se regăsesc la p. 92-95, 105-108, 116-119, 124-130, 132-144, 144-147.

Pe cuprinsul spațiului analizat, au existat însă diferențe de la zonă la zonă; în Transilvania, numărul populației a crescut înainte de Moartea Neagră, în timp ce în Moldova și Țara Românească au existat diferențe mari de la o zonă geografică la alta și de la o perioadă la alta, căci imigrațiile pecenegilor, cumaniilor și ale mongolilor (tătarilor) au dus la prefaceri semnificative, la fel ca venirea maghiarilor în Câmpia Tisei.

În cazul lucrării de față, este vorba, de fapt, de mai multe studii separate. Astfel se explică diferențele dintre diferitele capitole (de exemplu la prelucrarea ilustrațiilor), dar și mici repetiții, care ar fi putut să fie evitate doar prin tratarea sincronă și în etape a diferitelor regiuni – ceea ce deocamdată este imposibil.

Prezentul volum este, în fond, o traducere din limba germană. Față de textul inițial, el prezintă însă unele ameliorări și ajustări. Dar, s-au păstrat, în cea mai mare parte notele de subsol și ilustrațiile din volumul inițial *Acestea fac*, în bună măsură, referirile la publicații germane, fiind la îndemână cititorilor din Europa Centrală. Dacă acestea s-au păstrat și aici, motivul este căutarea unei mai bune cunoașteri în cercurile românești a rezultatelor cercetărilor publicate într-o altă limbă de circulație internațională și, implicit o concordanță a cercetărilor din diferite țări ale Uniunii Europene, fără ca prin aceasta să fie denaturate rezultatele majore ale investigațiilor istoriografiei românești.

Având în vedere stadiul actual al cercetării în domeniul istoriei habitatului, prezenta lucrare nu pretinde să ofere răspunsuri definitive la toate întrebările. A fost adesea necesar să se pornească de la ipoteze, care, deși probabile, nu oferă o siguranță deplină. (Faptul că, uneori, în cercetarea istorică, și ipotezele sunt considerate realități de netăgăduit, nu poate fi, în acest context, o justificare). Apelarea la ipoteze reflectă stadiul actual al cunoașterii. Într-un viitor nu foarte îndepărtat, confruntarea descoperirilor palinologice și dendrologice, a profilelor ADN ale diferitelor grupe de populație, precum și a altor analize de specialitate, va permite o privire mai amănunțită, și în contextele istorice ale habitatului. Cu toate acestea, relația dintre rata probabilă de eroare și informațiile suplimentare obținute justifică elaborarea acestui studiu și folosirea rezultatelor sale.

Le mulțumim tuturor celor care s-au implicat în realizarea acestei lucrări. De foarte mare folos a fost utilizarea lucrărilor „Atlasului istorico-etnografic al Ardealului”⁸, precum și a vederilor aeriene de pe *Google Earth*. Un cuvânt de mulțumire se cuvine a fi adresat, aici, domnului dr. Liviu Cîmpeanu, pentru traducerea din limba germană a textului inițial, doamnelor prof. Daniela Cetean, dr. Gabriela Panțel, și Adriana Todoran pentru revederea textului tradus, domnului dr. Andrei Nacu și doamnei Mariana Vlad pentru întocmirea diferitelor lucrări cartografice, precum și doamnei dr. Maria Crîngaci-Țiplic, pentru unele sugestii.

Sibiu, ianuarie 2022

P. N.

⁸ O. MITTELSTRASS, *Ortsnamenbuch, Historisch-landeskundlicher Atlas von Siebenbürgen*.